

KLASSIK VA ZAMONAVIY GEOSIYOSIY MAKTABLARNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

*Turg'unboyeva Mubina Umiddinjon qizi,
Andijon davlat pedagogika instituti 2- bosqich talabasi,
Andijon shahri Do'stlik ko'chasi 2-uy
mubinaturg'unboyeva@gmail.com*

Annotatsiya. Ushbu maqolada geosiyosat fanining shakllanishi va rivojlanish bosqichlari, xususan, klassik hamda zamonaviy geosiyosiy maktablarning o'ziga xos xususiyatlari qiyosiy tahlil qilingan. An'anaviy klassik maktablarning geografik determinizm, quruqlik va dengiz kuchlari qarama-qarshiligi (Xartlend va Rimland konsepsiyalari)ga asoslangan qarashlari o'rganilgan. Shuningdek, hozirgi zamon geosiyosiy maktablarining globalizatsiya, geoeconomika, axborot urushlari va ko'p qutbli dunyo tartiboti sharoitidagi yangicha yondashuvlari ochib berilgan. Maqola yakunida geosiyosiy maktablar evolyutsiyasining xalqaro munosabatlar va barqaror rivojlanishga ta'siri bo'yicha ilmiy xulosalar ilgari surilgan.

Kalit so'zlar: geosiyosat, klassik geosiyosat, zamonaviy geosiyosat, geografik determinizm, Xartlend, Rimland, geoeconomika, ko'p qutbli dunyo.

DISTINCTIVE FEATURES OF CLASSICAL AND MODERN GEOPOLITICAL SCHOOLS

*Turgunboyeva Mubina Umiddinjon qizi,
2nd year student of Andijan State Pedagogical Institute,
2nd floor, Do'stlik Street, Andijan city
mubinaturg'unboyeva@gmail.com*

Abstract. This article provides a comparative analysis of the stages of formation and development of geopolitics, in particular, the specific features of classical and modern geopolitical schools. The views of traditional classical schools based on geographical determinism, the confrontation of land and sea powers (Heartland and Rimland concepts) are studied. Also, new approaches of modern geopolitical schools in the context of globalization, geoeconomics, information wars and a multipolar world order are revealed. At the end of the article, scientific conclusions are put forward on the impact of the evolution of geopolitical schools on international relations and sustainable development.

Keywords: geopolitics, classical geopolitics, modern geopolitics, geographical determinism, Heartland, Rimland, geoeconomics, multipolar world.

Kirish. Geosiyosat fani davlatlarning tashqi siyosati, xalqaro munosabatlar va global jarayonlarni geografik omillar (hudud, iqlim, resurslar, joylashuv) bilan bogʻlab oʻrganuvchi fundamental yoʻnalish hisoblanadi. XIX asr oxiri va XX asr boshlarida mustaqil fan sifatida shakllangan geosiyosat bugungi kunga qadar katta evolyutsion yoʻlni bosib oʻtdi. Tarixiy sharoitlar va xalqaro munosabatlar tizimining oʻzgarishi natijasida turli geosiyosiy maktablar va konsepsiyalar vujudga keldi. Ushbu maktablarni shartli ravishda "klassik" va "zamonaviy" davrlarga ajratish mumkin. Mazkur maqolada klassik va zamonaviy geosiyosiy maktablarning oʻziga xos xususiyatlari, ularning gʻoyaviy farqlari hamda hozirgi dunyo tartibotidagi ahamiyati qiyosiy jihatdan tahlil qilinadi.

Tadqiqotda tarixiy-tizimli yondashuv, qiyosiy-geografik tahlil, mantiqiy umumlashtirish va qiyosiy tipologiya metodlaridan foydalanildi. Klassik geosiyosatchilar (X. Makkinder, A. Mexen, N. Spaykmen) hamda zamonaviy tadqiqotchilar (Z. Bjezinskiy, S. Xantington) asarlaridagi asosiy konsepsiyalar qiyosiy tahlil predmeti sifatida olindi.

Geosiyosiy maktablar evolyutsiyasi jahon va mahalliy adabiyotlarda keng yoritilgan. Fanning asoschisi hisoblangan F. Ratzel davlatni "tirik organizm" sifatida baholagan boʻlsa, R. Chellen birinchi boʻlib "geosiyosat" terminini fanga kiritgan. Oʻzbekistonlik olimlardan A. Soliyev, L. Alibekov va boshqalar mintaqaviy geosiyosat va ekologik geosiyosat masalalarini oʻrganishgan. Biroq, klassik geografik determinizm va zamonaviy geoeconomik yondashuvlarning oʻzaro transformatsiyasi doimiy ilmiy yangilanishni talab qiladi.

Klassik geosiyosiy maktablar va ularning xususiyatlari.

Klassik geosiyosat (XIX asr oxiri – XX asrning oʻrtalari) asosan **geografik determinizm** tamoyiliga tayangan. Yaʼni, davlatning qudrati va tashqi siyosati uning geografik joylashuvi bilan toʻliq belgilanadi deb hisoblangan. Bu davrda ikki asosiy maktab ajralib turgan:

1. Dengiz qudrati maktabi (Atlantizm): Amerika va Britaniya maktabi vakili A. Mexen davlat qudratini dengiz yoʻllarini nazorat qilish bilan bogʻlagan. Dunyo okeanida hukmronlik qilgan davlat global yetakchiga aylanadi degan gʻoya ilgari surilgan.

2. Quruqlik qudrati maktabi (Kontinentalizm): X. Makkinder oʻzining dunyoga mashhur "**Xartlend**" (**Heartland - yer yuragi**) konsepsiyasini yaratdi. Unga koʻra, Yevroosiyaning markaziy qismini nazorat qilgan kuch butun dunyoni nazorat qiladi. Keyinchalik N. Spaykmen buni biroz oʻzgartirib, Xartlend atrofidagi sohilboʻyi hududlarni, yaʼni **"Rimland"**ni nazorat qilish muhimligini asosladi.

Klassik maktablarning asosiy xarakteri — harbiy-strategik kuch, hududlarni toʻgʻridan-toʻgʻri bosib olish yoki jismoniy nazorat qilishga qaratilgan xususiyatga ega boʻlganligidir.

Zamonaviy geosiyosiy maktablar va ularning xususiyatlari.

XXI asrga kelib globallashuv, axborot texnologiyalari va iqtisodiy integratsiyaning kuchayishi geosiyosat tarkibini tubdan o'zgartirdi. Zamonaviy geosiyosat endilikda faqatgina "er maydoni" yoki "harbiy kuch" bilan cheklanmaydi. Uning o'ziga xos xususiyatlari quyidagilardan iborat:

- **Geoekonomika ustuvorligi:** Bugun davlatlar hudud uchun emas, balki global bozorlar, moliya oqimlari, transport koridorlari va tabiiy resurslar (energiya manbalari) ustidan nazorat o'rnatish uchun kurashmoqda. Xalqaro savdo va sanksiyalar muhim geosiyosiy qurolga aylandi.
- **Geopolitika va axborot urushlari (Geopolitika informational):** Jismoniy chegaralardan ko'ra axborot makonini nazorat qilish, kiberxavfsizlik va "yumshoq kuch" (soft power) orqali davlatlarning mafkuraviy va madaniy ta'sir doirasini kengaytirish zamonaviy maktablarning diqqat markazidadir.
- **Ko'p qutbli dunyo modeli:** Sobiq ikki qutbli (AQSh va SSSR) dunyo tartiboti o'rniga bugungi kunda ko'p qutbli (AQSh, Xitoy, Yevropa Ittifoqi, Rossiya, Hindiston) dunyo tartiboti shakllandi. Bu esa geosiyosiy markazlarning moslashuvchan va ko'p qirrali siyosat yuritishini taqozo etmoqda.

XULOSA

Katta evolyutsion yo'lni bosib o'tgan geosiyosat fani bugungi kunda o'zining yangi bosqichida namoyon bo'lmoqda. Klassik geosiyosat davlat qudratini jismoniy hudud, quruqlik va dengiz chegaralari orqali baholagan bo'lsa, zamonaviy geosiyosiy maktablar geoekonomika, texnologik ustunlik, raqamli makon va madaniy ta'sir kuchiga tayanmoqda. Biroq, klassik nazariyalarning (masalan, Rimland va xalqaro transport yo'laklari nazariyasining) o'zagi hali ham o'z qiymatini yo'qotgani yo'q, faqatgina ular yangicha global iqtisodiy shaklda namoyon bo'lmoqda. Ushbu xususiyatlarni chuqur o'rganish, O'zbekiston kabi geosiyosiy jihatdan qulay va markaziy o'rinda joylashgan davlatlar uchun tashqi siyosiy va iqtisodiy strategiyalarni to'g'ri belgilashda muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ratzel F. Politische Geographie. — Leipzig, 1897.
2. Mackinder H. J. The Geographical Pivot of History // The Geographical Journal. — 1904.
3. Brzezinski Z. The Grand Chessboard: American Primacy and Its Geostrategic Imperatives. — New York: Basic Books, 1997.
4. Huntington S. The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order. — New York: Simon & Schuster, 1996.
5. Soliyev A. Geografiya nazariyasi va istiqbollari. — Toshkent, 2015.